

Teachings of Economic Education Based on the Verses of Quran in the Realm of Distribution

_____ Meysam shahmaleki¹, Hassan Malaki ², Mostafa Ghaderi³,
Gholamreza Mesbah⁴ _____

1. Ph. D student, Department of Curriculum Studies, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allamah Tabatabai University (RA), Tehran, Iran.

2. Professor, Department of Curriculum Studies, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allamah Tabatabai University, Tehran, Iran.

3. Professor, Department of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology, Imam Sadiq University, Tehran, Iran.

4. Associate Professor, Department of Curriculum Studies, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allamah Tabatabai University, Tehran, Iran.

DOI: 10.22034/nrr.2023.16449

URI: https://nrr.tabrizu.ac.ir/article_16449.html

Corresponding Author:

Meysam shah maleki

Email:

Meysam.shahmaleki@yahoo.com

Received: 2022/08/05

Accepted: 2023/06/16

Available: 2022/06/20

Open Access

Keywords:

Unity of God, Content analysis
Structural analysis, form of
Quran, economic components,
economic education, Quranic
teachings, distribution

ABSTRACT

Programs for teaching economic issues with the goal of economic education besides teaching other basic skills are becoming an essential element of school curriculums in developed countries which shows the increasing importance and necessity of such trainings. This research was conducted with the aim of determining the components of economic education in the field of distribution based on the verses of the Quran. The method of conducting the research has been text analysis using deductive-inductive method. The scope of the research encompassed the verses of the Holy Quran, all the verses of the Quran were scrutinized and the verses related to the subject of the research were analyzed using the purposive sampling method. A researcher-made questionnaire was also used to get the approval of experts in Quranic and economic sciences from the Economic and Quranic professors teaching at universities in Tehran. Ten professors were selected by purposive sampling to confirm the relation of the extracted categories with the objectives of the research and they were interviewed with questions in the form of semi-structured interviews. In the end nine components were identified under the concept of distribution including: avoiding economic corruption, donation and charity, avoiding stinginess, confronting sanctions, disapproval of wealth accumulation, justice and fairness, taxation, financial responsibility and interest-free loans.

فصلنامه دین پژوهی و کارآمدی

فصلنامه دین پژوهی و کارآمدی

آموزه‌های تربیت اقتصادی مبتنی بر آیات قرآن در حوزه توزیع

_____ میثم شاه ملکی^{۱*}، حسن ملکی^۲، غلامرضا مصباحی مقدم^۳، مصطفی قادری^۴ _____

۱. دانشجوی دکتری، گروه مطالعات برنامه درسی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)، تهران، ایران
۲. استاد گروه مطالعات برنامه درسی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)، تهران، ایران.
۳. استاد گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران.
۴. دانشیار گروه مطالعات برنامه درسی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)، تهران، ایران.

DOI: 10.22034/nrr.2023.16449

URI: https://nrr.tabrizu.ac.ir/article_16449.html

چکیده	نویسنده مسئول: میثم شاه ملکی
بی تردید از مسائل جدید در تعلیم و تربیت کشورهای پیشرفته وارد کردن برنامه‌هایی برای آموزش مسائل اقتصادی در سیستم تعلیم و تربیت آن کشور، در کنار آموزش مهارت‌های اولیه و ضروری است که این مساله ناشی از اهمیت و ضرورت روزافزون این موضوع می‌باشد. این پژوهش با هدف مشخص کردن مولفه‌های تربیت اقتصادی در حوزه توزیع بر اساس آیات قرآن انجام گرفته است و روش انجام پژوهش تحلیل متن به روش قیاسی - استقرایی بوده است که میدان پژوهش آیات قرآن است که تمام آیات قرآن مورد مذاقه و با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند، آیات مرتبط با موضوع پژوهش مورد بررسی قرار گرفت و همچنین از پرسشنامه محقق ساخته استفاده شده که به جهت دریافت تایید نظر متخصصان علوم قرآنی و اقتصادی از میان اساتید اقتصادی و قرآنی دانشگاه‌های سطح تهران، به روش نمونه‌گیری هدفمند ۱۰ نفر از اساتید جهت بررسی تناسب مقوله‌های استخراج شده با اهداف پژوهش انتخاب و مورد پرسش و مصاحبه نیمه ساختار یافته قرار گرفتند. یافته‌های پژوهش بر اساس قرآن شامل استخراج ۹ مولفه، ذیل مفهوم توزیع، عبارتند از: اجتناب از مفاسد اقتصادی، انفاق و بخشش، پرهیز از بخل، مقابله با تحریم، نفی ثروت اندوزی، عدالت و انصاف، مالیات، مسئولیت پذیری مالی و قرض - الحسنه، شناسایی و استخراج شده است.	ایمیل: Meysam.shahmaleki@yahoo.com
	تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۵/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۲۶ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۳/۳۰
	دسترسی آزاد
	کلیدواژه‌ها: قرآن، مولفه اقتصادی، تربیت اقتصادی، آموزه‌های قرآنی، توزیع

بیان مسأله

نظام آموزشی هر کشور، آینه تمام نمای فرهنگ، ارزش‌ها و میراث تربیتی آن کشور است که شاخص برجسته یک نظام تعلیم و تربیت، میزان دستیابی به آرمان‌های بلند و اهداف متعالی فرهنگ خود است؛ بنابراین هدف غایی نظام آموزشی یک کشور، متمرکز بر تربیت انسان‌هایی است که در شکل‌دهی و تحقق بخشی این اهداف، مشارکتی فعال و خلاق داشته باشند (حسینی، حقیقت، غلامی و اسیری ۱۴۰۰). در میان مسائل گوناگون جامعه، اقتصاد به عنوان یکی از مهم‌ترین حوزه‌های مسائل زندگی مطرح است که توسعه اقتصادی، استقلال، پویایی و ثبات جامعه را به دنبال دارد و مقوله‌ی آموزش، رابطه‌ی تنگاتنگی با مسائل اقتصادی دارد و در واقع، هیچ کشوری بدون سرمایه‌گذاری در حوزه‌ی آموزش نمی‌تواند به توسعه اقتصادی پایدار دست یابد. (آسایی، ۱۳۹۸، ص ۳۶) چرا که استقلال جامعه و مقاومت آن در برابر حوادث اجتماعی و شکوه و پایداری آن وابسته به رفع مشکلات اقتصادی است به همین دلیل نظام آموزشی نیز باید مفاهیم مرتبط با این بخش را در چارچوب "تربیت اقتصادی" عرضه نماید (فضلی‌زاده صوفی، قهرمانی و علیزاده اقدم، ۱۳۹۸).

در نگاه کلان، تربیت اقتصادی عبارت است از برنامه‌ها و اقداماتی که بیشتر جوامع و کشورها برای فرهنگ‌سازی در حوزه اقتصاد اجرا می‌کنند تا تربیت اقتصادی را نهادینه کنند (طغیانی و زاهدی وفا، ۱۳۹۱). رموند^۱ (۲۰۱۰) با بررسی صد منبع اطلاعاتی به طبقه‌بندی مفاهیم مرتبط با تربیت اقتصادی در پنج دسته، درک مفاهیم اقتصادی، توانایی برقراری ارتباط بین این مفاهیم، توانایی مدیریت امور شخصی، تبحر داشتن در تصمیم‌گیری‌های مالی و تدوین برنامه‌های مؤثر برای نیازهای مالی آینده قرارداد؛ اما در بحث از تربیت اقتصادی، رفرجی و الندری^۲ (۲۰۱۴) تربیت اقتصادی را فرآیندی پیوسته می‌دانند که از کودکی تا بزرگسالی جریان دارد که افراد دانش مربوط به رفتار مطلوب اقتصادی را در جریان زندگی آموخته و به صورت ارزش درونی در شخصیت خود درونی سازی می‌کنند. (موسی‌زاده، عظیم‌زاده و صنعتی، ۱۳۹۴ و نور^۳ و همکاران، ۲۰۲۲) اما به طور محدودتر تربیت اقتصادی را می‌توان در حوزه توزیع تعریف نمود که در این شکل از تعریف تربیت اقتصادی به یاری رساندن به متریبان برای شکوفایی و پالایش صحیح تربیت در حوزه توزیع اعم از انفاق، عدالت، نفی ثروت‌اندوزی محدود می‌شود (موسوی نسب، ۱۳۹۹) در تعریفی جامع، تربیت اقتصادی مجموعه‌ای از عناصر بینشی، گرایشی و رفتاری است که به انتخاب‌ها و تصمیم‌ها و در نهایت به زندگی فردی و اجتماعی انسان در حوزه اقتصادی جهت

1. Remund
2. Refrigeri & Aleandri
3. Nor

می دهد (فردریچ^۱، ۲۰۲۱ و برول^۲، ۲۰۲۰). در این تعریف، هویت انسانی شامل هویت های فردی و اجتماعی است که مشتمل بر هویت خانوادگی، سازمانی، قومی، ملی و بین المللی است (پیغامی و طغیانی، ۱۳۹۵، ص ۳۷). هدف از تربیت اقتصادی، تربیت تصمیم گیرانی عاقل در زندگی فردی و جمعی؛ شهروندانی مسئولیت پذیر؛ افرادی مولد، کارآفرین، مشارکت کنندگانی مؤثر در اقتصاد داخلی و بین المللی؛ مصرف کنندگانی مطلع، پس انداز کنندگان و سرمایه گذارانی آینده نگر، مشوقان و حامیانی برای ایدئولوژی و فرهنگ اقتصادی حاکم و مطلوب جامعه است (مرمان، برگر و گایزو^۳، ۲۰۱۸). از طرفی، پیامدهای تربیت اقتصادی به شکل دوجانبه نظام آموزشی و جامعه را تحت تأثیر قرار می دهد (پندرگاست^۴، ۲۰۲۱).

در دنیای امروز و حسب الزامات اقتصادی حاکم بر زندگی بشر، مسئولیت نظام های تعلیم و تربیت رسمی و عمومی مضاعف شده به طوری که ملاحظات خاصی را در باب نهادها و محتوا، و روش های تعلیم و تربیت پیش روی برنامه ریزان آموزشی قرار داده است. مثلاً، نهادهای آموزشی کشورهای پیشرفته در کنار آموزش مهارت های اولیه و ضروری مانند خواندن، نوشتن و ریاضیات به تربیت اقتصادی نیز توجه و این برنامه ها را وارد سیستم آموزشی کرده اند. (پیغامی و تورانی، ۱۳۹۰). آموزش اقتصاد مبتنی بر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی نقش مهمی در زندگی مناسب و سالم اقتصادی دارد. دلالت های فراوان تربیتی در قرآن و سنت معصومین (ع) اقتضا می کند که سیاست گذاران تعلیم و تربیت به تدوین و طراحی برنامه درسی بر اساس آموزه های دینی اهتمام ورزند. قرآن کریم در جوامع بشری به ویژه جهان اسلام، از جایگاه ویژه ای برخوردار است؛ و بی تردید زیباترین و کامل ترین جلوه جلال الهی است (یوسف زاده، یوسف زاده و تاشک، ۱۳۹۷). قرآن کتاب تربیت و انسان ساز است و به جلوه های مختلف تربیت چون اقتصاد توجه کرده است. در پژوهش های مختلف به قرآن کریم و شاخص های آن در برنامه های درسی به ویژه تربیت اقتصادی توجه شده است. با نگاهی گذرا به اهداف تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران این حقیقت آشکار می شود که تربیت انسان درست در حوزه اقتصاد بدون بهره گیری کامل از مبانی نظری و عملی اسلام و تأثیر انسان های تربیت یافته در این مکتب و در راس آنها پیامبر (ص) و امامان معصوم (ع) میسر نیست. همچنین یکی از ساحت های مهم تربیت در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش توجه به تربیت اقتصادی فراگیران است. با توجه به مفروضات بیان شده پرسش اساسی مطرح شده این است که مؤلفه های تربیت اقتصادی در حوزه توزیع با توجه به آموزه های قرآن کریم کدامند؟ و با توجه به نقش و جایگاه تربیت اقتصادی در داشتن زندگی سالم و اینکه تسهیل گر سایر تربیت ها است، چقدر به این نوع تربیت اهمیت داده شده است؟ چگونه می توان دیدگاه

1. Fridrich
2. Bäuerle
3. Mearman, Berger & Guizzo
4. Pendergast

قرآن در خصوص فرهنگ اقتصادی و ارکان تربیت اقتصادی در بخش توزیع را استخراج نمود؟ و با چه روش تحقیقی می‌توان به این مقصود رسید؟ به منظور پاسخگویی به سؤالات فوق، این پژوهش به دنبال آن است تا با بهره‌گیری از روشهای تحقیق میان رشته‌ای در حوزه متن پژوهی، با تحلیل محتوا، اصول اساسی، مولفه و فرهنگ تربیت اقتصادی در بخش توزیع، براساس قرآن را استخراج نماید.

پیشینه پژوهش

طهماسب‌زاده شیخ‌لار، علمداری و دیبایی‌صابر (۱۴۰۱) در پژوهش خود با عنوان شناسایی مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در قرآن کریم و میزان انعکاس آن در اسناد بالادستی به این نتیجه رسیدند که مقوله‌های تربیت اقتصادی در قرآن کریم در سه حوزه تولید، توزیع و مصرف قابل طبقه‌بندی هستند.

موسی‌زاده و همکاران (۱۳۹۴) در تحقیقی با عنوان "کاربست مؤلفه‌های حوزه توزیع تربیت اقتصادی در نظام آموزش و پرورش مبتنی بر آموزه‌های اسلامی" به این نتیجه رسیدند که مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در حوزه توزیع، در سه مقوله کلی هدف توزیع، ابزارهای مالی توزیع و آسیب‌شناسی توزیع ثروت قابل طبقه‌بندی هستند. ذیل مفهوم توزیع، مقوله هدف توزیع که بوسیله مؤلفه برقراری عدالت تحقق می‌یابد. مقوله ابزارهای مالی توزیع با مؤلفه‌های انفاق، قرض و خمس و زکات و مقوله آسیب‌شناسی توزیع ثروت با مؤلفه مفاسد اقتصادی مثل ربا، رشوه، کم‌فروشی تبیین شد.

احمدی و همکاران (۱۳۹۴) پژوهشی با عنوان "بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های سواد مالی و اقتصادی در محتوای کتب درسی دوره ابتدایی" به این نتیجه رسیدند که میزان توجه به هر یک از مؤلفه‌های سواد مالی و اقتصادی در کتب درسی متفاوت است.

با توجه به اینکه یکی از راه‌های مناسب ارائه مفاهیم مربوط به اقتصاد، کتب درسی است با نگاهی گذرا به اهداف تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران این حقیقت آشکار می‌شود که تربیت انسانی درست در حوزه اقتصاد، با بهره‌گیری کامل از مبانی نظری و عملی اسلام و تاثیر انسان‌های تربیت‌یافته در این مکتب میسر است و همچنین یکی از ساحت‌های مهم تربیت در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش توجه به تربیت اقتصادی فراگیران است. با توجه به مفروضات بیان شده تمایز اصلی پژوهش این است که مؤلفه‌های تربیت اقتصادی در حوزه توزیع با توجه به آموزه‌های قرآن کریم مشخص شده‌اند و مقدار اهمیت، نقش و جایگاه تربیت اقتصادی در داشتن زندگی سالم که تسهیل‌گر سایر تربیت‌هاست، مشخص گردیده و همچنین دیدگاه قرآن در خصوص فرهنگ اقتصادی و ارکان تربیت اقتصادی در بخش توزیع را مشخص کرده‌ایم و با بهره‌گیری از روشهای تحقیق میان رشته‌ای در حوزه متن پژوهی، با تحلیل محتوا، اصول اساسی، مولفه و فرهنگ تربیت اقتصادی در بخش توزیع، براساس قرآن استخراج شده است.

روش پژوهش

یکی از روش‌های مناسب جهت تبیین دیدگاه‌ها و اندیشه‌ها استفاده از روش تحلیل محتوا است روش تحلیل محتوا با تجزیه و تحلیل مفاهیم و گزاره‌های استخراج شده از متن، جهت‌گیری و نقش هرکدام را بیان و چارچوب حاکم بر آنها را کشف می‌کنند در حقیقت تحلیل محتوا در رابطه با متن معین، معنا پیدا می‌کند که آن متن برای انتقال پیام و مفاهیم نوشته شده باشد و دارای ماهیتی مشخص باشد لذا تحلیل محتوا در مورد کلمات عامیانه‌ای که دارای مفاهیم ساده بدیهی و مشخص هستند به کار نمی‌رود پیام‌هایی که توسط متن منتقل می‌شود می‌تواند دارای معانی مختلفی باشد لذا به واسطه تحلیل محتوا باید معنای اصلی آن پیام را باز شناخت. روش بازشناسی و تحلیل پیام‌ها به صورت نظام‌مند بوده و از قوانین و دستورات مشخصی تبعیت می‌کنند (چوبینه، ۱۳۸۰، ص ۶۷).

نکته‌ای که نباید از آن غفلت کرد علت برگزیدن روش تحلیل محتوا برای کشف مضامین اقتصادی این است که در حقیقت یکی از ویژگی‌های آیات قرآن کریم دارای ظاهر و باطن بودن آن است که تا چندین لایه درونی ادامه می‌یابد. به نظر می‌رسد یکی از روشهای تحقیق مناسب و علمی برای کشف لایه‌های درونی ظواهر آیات قرآن تحلیل محتوای کیفی کلام باشد همچنین این روش قابلیت این را نیز دارد که مفاهیم به دست آمده را بسط ساختاری داده و طبقه‌بندی نموده و در قالب جدول نمودار و مدل ارائه دهد این مطلب در فضای رشته‌های حوزه علوم انسانی به ویژه مسائل قرآنی که با بست تفصیلی دانش مواجه هستند بسیار اثرگذار است. پژوهش حاضر از نوع مطالعات کیفی است که با توجه به مولفه‌های تربیت اقتصادی، مبتنی بر معارف قرآنی تحلیل شده است. هدف از به کارگیری این روش در پژوهش حاضر دستیابی به مولفه‌های تربیت اقتصادی بر اساس آموزه‌های اقتصادی قرآن است که به این منظور تحلیل محتوا از روش قیاسی - استقرایی استفاده شده است. در پژوهش حاضر ابتدا همه آیات قرآن کریم بررسی شدند و سپس به جستجوی آیاتی که مضامین اقتصادی داشتند پرداخته شد در این مرحله حدوداً ۴۰ کد اقتصادی برگرفته از آیات شناسایی و استخراج شدند و تحلیل آن در قالب مقولها، طبقه‌بندی شدند. سپس از میان این کدها با توجه به پیشینه پژوهشی که در زمینه تربیت اقتصادی وجود داشت کدهایی که ارتباط بیشتری با مباحث تربیت اقتصادی در حوزه توزیع داشته‌اند و قابل بهره برداری تربیتی بودن غربال گردید و مجدداً در ذیل مقوله‌ها و زیر مقوله‌هایی با تحلیل استقرایی طبقه‌بندی شدند. میدان پژوهش حاضر در حوزه تحلیل متن، آیات قرآن کریم است و نمونه‌گیری پژوهش نیز هدفمند است که نمونه‌ها بر اساس نیاز پژوهش و در راستای اهداف پژوهش انتخاب شده است.

جدول ۱: مولفه‌ها و مقولات تربیت اقتصادی در حوزه توزیع و نمود آن در آیات قرآن کریم

ردیف	مولفه‌ها	مقولات	نمود در آیات قرآن کریم	نظر متخصصان درباره مولفه - های استخراجی
۱	اجتناب از مفاسد اقتصادی	مال حرام کم فروشی احتکار رشوه ربا حبس مال	توبه (آیه ۲۴ و ۳۴)، نساء (آیه ۲۹)	۶ نفر ضروری، ۲ نفر مفید، ۲ نفر غیر ضروری
۲	انفاق و بخشش	وظیفه اجتماعی مالی نگاه ویژه به فقرا صدقات احسان بخشیدن انفاق اهمیت انفاق آثار انفاق اصول انفاق	آل عمران (آیه ۹۲)، یس (آیه ۴۷)، بقره (آیه ۶۷ و ۲۶۲) (۲۶۵)	۹ نفر ضروری، ۱ نفر مفید، ۰ نفر غیر ضروری
۳	نفی بخل	خوداری از بخشش بخیل بودن آثار بخیل بودن امساک در انفاق	محمد (آیه ۳۸)، آل عمران (آیه ۱۸۰)، اسراء (آیه ۱۰۰)، حشر (آیه ۹)، تغابن (آیه ۱۶)، فجر (آیه ۲۰)	۸ نفر ضروری، ۲ نفر مفید، ۰ نفر غیر ضروری
۴	مقابله با تحریم	در سختی قرار گرفتن نداشتن ارتباط با مشرکان	مناقصون (آیه ۷)، توبه (آیه ۲۸)	۱۰ نفر ضروری، ۰ نفر مفید، ۰ نفر غیر ضروری
۵	نفی ثروت اندوزی	مال دوستی جمع آوری مال شمارش اموال شیفته اموال بودن آثار ثروت اندوزی عدم تمرکز ثروت در دست ثروتمندان	فجر (آیه ۲۰)، همزه (آیه ۲)، عادیات (آیه ۸) قصص (آیه ۷۶)	۹ نفر ضروری، ۱ نفر مفید، ۰ نفر غیر ضروری
۶	عدالت و انصاف	دادگری عادلانه داوری کردن عدالت در پیمانان	نحل (آیه ۹۰)، مائده (آیه ۴۲)	۸ نفر ضروری، ۲ نفر مفید، ۰ نفر غیر ضروری

	پرداخت دستمزد افراد	انعام (آیه ۱۵۲)، نساء (۱۳۵)
	رعایت انصاف	
	مساوات	
	توجه به فقرا	
۷	مالیات	جزیه دادن
		توبه (آیه ۲۹ و ۱۰۳)
		انفال (آیه ۴۱)
		۸ نفر ضروری، ۲ نفر مفید، ۰ نفر غیر ضروری
		گرفتن مال توسط حاکم اسلامی برای رشد
		غنیمت گرفتن
۸	مسئولیت پذیری	مورد پرسش قرار گرفتن
		اسراء (آیه ۳۶)، مائده (آیه ۱۰۵)، ذاریات (آیه ۶)
		مسئولیت در قبال خانواده و نزدیکان
		۶ نفر ضروری، ۲ نفر مفید، ۲ نفر غیر ضروری
		قرض دادن به نیازمندان
۹	قرض الحسنه	قرض دادن
		چگونگی قرض دادن
		مائد (آیه ۱۲)، مزمل (آیه ۲۰)، تغابن (آیه ۱۷)
		۹ نفر ضروری، ۱ نفر مفید، ۰ نفر غیر ضروری
		آثار قرض

جدول ۲: مشخصات اساتید حوزه تربیت اقتصادی

رشته تحصیلی			
مدرک تحصیلی	علوم و معارف اسلامی	اقتصاد	جمع
دکتری تخصصی	۵	۵	۱۰ نفر

برای دریافت نظر متخصصان از میان اساتید دانشگاه‌های شهر تهران، ۱۰ نفر از اساتیدی که تخصصی در زمینه اقتصاد و علوم قرآنی داشتند به صورت نمونه گیری هوشمند انتخاب و درباره مولفه‌های تربیت اقتصادی، از آنها خواسته شد تا نظر خود را اعلام کنند. با توجه به اینکه هیچ‌گونه آزمون آماری و روش آماری برای روایی محتوا وجود ندارد، از قضاوت متخصصان استفاده شد. یکی از روش‌های تبدیل قضاوت کیفی روایی محتوا به کمیت، روش لاوشه^۱ شهرت دارد که به آن ضریب روایی محتوا^۲ گفته می‌شود. متخصصین دارای مدرک تحصیلی، مقالات، سوابق پژوهشی و پایان‌نامه در این حوزه اقتصادی بودند. برای محاسبه ضریب روایی محتوا (CVR) از

1. Lawshe
2. Ratio Validity Content

متخصصین خواسته شد تا هر مولفه را به سه شکل ضروری، مفید و غیرضروری داوری کنند. نظر آنها به کمک فرمول ضریب روایی محتوا محاسبه شد که برای هر مولفه دارای دامنه +۱ تا -۱ است که طبق آن هر چه رقم بزرگتر باشد روایی مولفه بیشتر است. ضریب صفر نشان‌دهنده این است که نیمی از متخصصان مولفه را ضروری می‌دانند و نیمی دیگر مولفه غیرضروری می‌دانند. ضریب -۱ نیز حاکی از این است که از نظر همه داوران مولفه غیرضروری است و باید کنار گذاشته شود. نتایج اعتباریابی روایی محتوا در جدول شماره ۱ از نگاه متخصصان نشان می‌دهد که مولفه‌های مقابله با تحریم، انفاق و بخشش، نفی ثروت اندوزی و قرض الحسنه دارای بیشترین داوری در سطح ضروری است و مولفه‌های اجتناب از مفاسد اقتصادی و مسئولیت‌پذیری نسبت به سایر مولفه‌ها دارای ضرورت کمتری است.

جدول ۳: ضریب روایی محتوای مولفه‌های تربیت اقتصادی در حوزه توزیع

متغیرها	مقیاس‌ها	ضریب CVR	میانگین CVR
مولفه‌های تربیت اقتصادی	حوزه توزیع	.۷۹	.۷۹

جدول فوق نشان می‌دهد ضریب روایی محتوا در حوزه توزیع 0.79 است لذا ضریب روایی محتوا، برای مولفه‌های تربیت اقتصادی در حوزه توزیع 0.79 است که اکثریت متخصصان مولفه‌های حاضر را ضروری دانسته‌اند.

یافته‌های پژوهش و تفسیر آنها

برای پاسخ به سوال اصلی پژوهش که شناسایی و استخراج مولفه‌های تربیت اقتصادی براساس آموزه‌های اقتصادی قرآن است. مولفه‌های تربیت اقتصادی به روش تحلیل محتوا در بخش توزیع به شرح ذیل استخراج شده‌اند.

حوزه توزیع

از اهداف تولید، در مکتب اقتصادی اسلام، رسیدن به جامعه‌ای است که در آن مردم، همدیگر را در روزی و معیشت خود سهیم می‌گردانند و در آن جامعه، عدالت اقتصادی برقرار شده، حاصل تلاش و فعالیت اقتصادی هر کس به خود او باز می‌گردد و رفاه عمومی تحقق می‌پذیرد. تأمین رفاه عمومی، هدف والای نظام اقتصادی است. دستیابی به این هدف در سایه‌ی تربیت‌های اسلامی و اجرای احکام حقوقی اسلام ممکن و میسر است. انفاق، صدقه، بذل و بخشش همه ضامن توزیع عادلانه‌ی اموال است که منشأ آن، تربیت و اخلاق اقتصاد فردی است. برای رسیدن به توزیع درست براساس مبانی قرآنی و اسلامی باید مولفه‌های زیر را در نظر بگیریم.

مؤلفه های بخش توزیع عبارت اند از: اجتناب از مفاسد اقتصادی، انفاق و بخشش، نفی بخل، مقابله با تحریم، نفی ثروت اندوزی، عدالت و انصاف، مالیات، مسئولیت پذیری و قرض الحسنه

۱- اجتناب از مفاسد اقتصادی^۱: (احتکار، رشوه و ربا و...) از جمله مفاسد اقتصادی، احتکار به معنای جمع آوری، حبس و نگهداری طعام و یا اجناس ضروری جامعه، توسط هر فردی، به امید افزایش قیمت در زمان نیاز مردم با آن کالا و اینکه فروشنده و عرضه کننده دیگری در حد کفایت نباشد که مردم بتوانند از او کالای خود را تهیه کنند (قرائتی، ۱۳۹۸، ص ۶۹). و رشوه عبارت است از دادن مالی به طمع صدور حکمی و یا تسریع انجام کاری و یا رسیدگی به آن خارج از نوبت و حتی برای احقاق حقی و دفع باطلی و یا عکس آن احیای باطل و از بین بردن حق دیگران است (قرائتی، ۱۳۹۸، ص ۹۴). احتکار، ربا و رشوه از جمله مواردی است که اقتصاد جامعه را به خطر خواهد انداخت و باید در تربیت افراد جامعه برای دوری از این خطر اهتمام ویژه ای داشته باشیم. با استناد به آیاتی چون موارد ذیل می توان این مؤلفه را از آیات قرآن برداشت کرد: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن كَثِيرًا مِنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ (توبه ۳۴)* ای کسانی که ایمان آورده اید بسیاری از دانشمندان یهود و راهبان اموال مردم را به ناروا می خورند و آنان را از راه خدا باز می دارند و کسانی که زر و سیم را گنجینه می کنند و آن را در راه خدا هزینه نمی کنند ایشان را به عذابی دردناک خبر بده.

با توجه به تفاسیر، در آیه ای دیگر از قرآن کریم می توان مساله احتکار را برداشت کرد: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا (نساء ۲۹)* ای اهل ایمان! اموال یکدیگر را در میان خود به باطل و از راه حرام و نامشروع نخورید، مگر آنکه تجارتی از روی خشنودی و رضایت میان خودتان انجام گرفته باشد. و خودکشی نکنید؛ زیرا خدا همواره به شما مهربان است.

و در آیه دیگر خداوند می فرماید: *قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (توبه ۲۴)* بگو اگر پدران و پسران و برادران و زنان و خاندان شما و اموالی که گرد آورده اید و تجارتی که از کسادش بیمناکید و سراهایی را که دوست دارید و نزد شما از خدا و پیامبر و جهاد

در راه وی دوست داشتنی تر است پس منتظر باشید تا خدا فرمائش را به اجرا درآورد و خداوند گروه فاسقان را راهنمایی نمی‌کند.

آیات فوق به صورت صریح و ضمنی به امر احتکار، رشوه و ربا پرداخته‌اند که این موارد از مفسد اقتصادی هستند که در تباهی اجتماع صالح و از هم پاشیدن، شیرازه اقتصادی اجتماع، نقش مهمی دارند. لذا نگهداری و ذخیره مال و خودداری از پخش شدن آن در میان مردم، عدم جریان پیدا کردن و عدم انتفاع عمومی از آن، مساوی با لغویت ارزش اشیاء و بی اثر گذاردن شی احتکار شده است، چون اگر احتکار و حبس نمی‌شد بقدر توان در زنده نگاه داشتن و به جریان انداختن معاملات و گرم کردن بازار اثر گذار است چون با رکود بازار حیات اقتصادی جامعه متوقف می‌شود در حالی که با جریان گرفتن معامله، و خارج شدن کالا از احتکار، هم خود مالک از آن استفاده شرعی، عقلی و درست می‌کند و هم دیگران از آن بهره‌مند می‌شوند و همچنین ربا و رشوه کسب مال به صورت نادرست است. (جوادی آملی، ۱۳۹۸، ج ۳۳، ص ۲۵۹)

۲- انفاق و بخشش^۱: یعنی بخشش پول، مال، کالا، غذا، پوشاک و هر کالایی به فقیران و نیازمندان برای رفع مشکلاتی از آنان و همچنین کسب رضای خدا و کم شدن فاصله طبقاتی است. (آسایی، ۱۳۹۸، ص ۷۱).

از جمله آیاتی که به صورت صریح و ضمنی به مولفه فوق پرداخته‌اند آیات سوره های آل عمران، یس و بقره است: **لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ** (آل عمران ۹۲) هرگز به نیکوکاری نخواهید رسید تا از آنچه دوست دارید انفاق کنید و از هر چه انفاق کنید قطعاً خدا بدان داناست.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْطَعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطَعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (یس ۴۷) چون به آنها گویند که از آنچه خدا روزی شما قرار داده (چیزی برای خدا به فقیران) انفاق کنید، کافران به اهل ایمان جواب دهند آیا ما به کسی که اگر خدا می‌خواست به او هم روزی می‌داد اطعام و دستگیری کنیم؟ شما پیداست که سخت در غلط و گمراهی هستید.

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (بقره ۲۶۱) مثل (صدقات) کسانی که اموال خود را در راه خدا انفاق می‌کنند همانند دانه‌ای است که هفت خوشه برویاند که در هر خوشه‌ای صد دانه باشد؛ و خداوند برای هر کس که بخواهد (آن را) چند

برابر می‌کند و خداوند گشایشگر داناست. و همچنین در آیاتی دیگر از سوره بقره از جمله آیه ۲۶۲ و ۲۶۵ به انفاق و بخش اشاره شده است.

۳- پرهیز از بخل^۱: یعنی خودداری نمودن از بذل و بخشش مال، علم و سایر نعمتهایی که خدا به او عطا کرده، در جایی که عقل و شرع آن را مطلوب میدانند، لذا فرد میل و رغبتی به این کار ندارد و اجازه بهره‌مندی به دیگران نمی‌دهد (قرائتی، ۱۳۹۸، ص ۹۵). از جمله آیاتی که به امر بخل پرداخته‌اند آیات ذیل است: در سوره محمد(ص) خداوند می‌فرماید: هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَدْعُونَ لِنُفْقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلُ عَنْ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ (۳۸ محمد) شما همان مردمی هستید که برای انفاق در راه خدا فرا خوانده شده‌اید، پس برخی از شما بخل می‌ورزند و هر کس بخل بورزد تنها به زیان خود بخل ورزیده و [گرنه] خدا بی نیاز است و شما نیازمندید و اگر روی برتایید [خدا] جای شما را به مردمی غیر از شما خواهد داد که مانند شما نخواهند بود.

خداوند در سوره آل عمران، بخل را قبیح دانسته و ما را به دوری از آن فرا خوانده: وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۸۰ آل عمران) کسانی که به آنچه خدا از فضل خود به آنان عطا کرده بخل می‌ورزند، هرگز تصور نکنند که آن بخل برای آنان خوب است بلکه برایشان بد است به زودی آنچه که به آن بخل ورزیده‌اند روز قیامت طوق گردنشان می‌شود. میراث آسمانها و زمین از آن خداست و خدا به آنچه می‌کنید آگاه است.

در سوره اسراء به بخل اشاره شده: قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا (۱۰۰ اسراء) بگو اگر شما مالک گنجینه‌های رحمت پروردگارم بودید باز هم از بیم خرج کردن قطعا امساک می‌ورزیدید و انسان همواره بخیل است. و همچنین در سوره حشر آیه ۹ و سوره تغابن آیه ۱۶ و سوره اسراء آیه ۱۰۰ و در سوره فجر آیه ۲۰ به مولفه فوق اشاره شده است.

۴- مقابله با تحریم^۲: فعالیت یا عملی با اقدامات و تدابیر قهرآمیز که به وسیله یک فرد، گروه یا کشور، علیه یک فرد، گروه یا کشور دیگر، به منظور مجازات آنها، با اهداف محروم ساختن آنها از برخی امتیازات یا وادار ساختن آنها به پذیرش هنجارهایی معین و مهم از دید مجریان تحریم اعمال می‌شود. (سبحانی صدر، ۱۳۹۹، ص ۷۳).

1 stinginess
2 sanctions

از جمله آیاتی که می‌توان مولفه تحریم را از آنها برداشت کرد آیاتی از سوره‌های منافقون و توبه است که به آنها اشاره می‌کنیم: هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَيَّ مِنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّىٰ يَنْفُسُوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ (۷ منافقون) آنان کسانی هستند که می‌گویند به کسانی که نزد پیامبر خداوند انفاق کنید تا پراکنده شوند و حال آنکه گنجینه‌های آسمانها و زمین از آن خداست ولی منافقان نمی‌فهمند.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۲۸ توبه) ای کسانی که ایمان آورده‌اید حقیقت این است که مشرکان ناپاکند پس نباید از سال آینده به مسجدالحرام نزدیک شوند و اگر در این قطع رابطه از فقر بیمناکید پس به زودی خدا اگر بخواهد شما را به فضل خویش بی‌نیاز می‌گرداند که خدا دانای حکیم است.

۵- پرهیز از ثروت اندوزی: جمع‌آوری پول، دارایی و هر چیزی که وجهه ثروت دارد و فرد از آنها در جهت درست عقلی، ارزشی و مصرفی استفاده نکند و اینکه فرد بتواند از دارای خود نیاز کسی را رفع کند و این کار را انجام ندهد، ثروت‌اندوزی محسوب می‌شود (حکیمی، ۱۳۹۹، ص ۱۰۶).

از جمله آیاتی که به مذمت ثروت‌اندوزی اشاره می‌کنند آیات سوره‌های فجر، همزه، عادیات، توبه و قصص است:

وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا (۲۰ فجر) مال را دوست دارید دوست داشتنی بسیار.

الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ (همزه ۲) کسی که مالی گرد آورد و برشمرده‌اش. يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ (همزه ۳) پندارد که مالش او را جاوید کرده.

وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ (۸ عادیات) و راستی او سخت شیفته مال است.

يَوْمَ يَحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فُتْكُوىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنُزُونَ (توبه ۳۵) روزی که آن گنجینه‌ها را در آتش دوزخ بگدازند و پیشانی و پهلو و پشت آنان را با آنها داغ کنند و گویند این است آنچه برای خود اندوختید پس کیفر آنچه را می‌اندوختید، بچشید.

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولَىٰ الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ (۷۶ قصص) قارون از قوم موسی بود و بر آنان ستم کرد و از گنجینه‌ها آن قدر به

او داده بودیم که کلیدهای آنها بر گروه نیرومندی سنگین می آمد آنگاه که قوم وی بدو گفتند شادی مکن که خدا شادی کنندگان را دوست نمی دارد.

۶- عدالت^۱: رعایت حقوق دیگران و دادن حق هر صاحب حقی را عدالت می توان معنا کرد و خاصه در اقتصاد یعنی مراعات حقوق اقتصادی افراد در حوزه رفتارها و روابط اقتصادی که انسان با آنها در ارتباط است. (روح اللهی، ۱۳۹۷، ص ۳۸).

از جمله آیاتی که به این موضوع اشاره کرده اند آیات سوره های نحل، نساء، مائده و انعام است: **إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ** (نحل ۹۰) در حقیقت خدا به دادگری و نیکوکاری و بخشش به خویشاوندان فرمان می دهد و از کار زشت و ناپسند و ستم باز می دارد به شما اندرز می دهد باشد که پند گیرید.

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَّالُونَ لِلسُّحْتِ فَإِن جَاءُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُم أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِن تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلن يَضُرُّوكَ شَيْئًا وَإِن حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (۴۲ مائده) پذیرا و شنوای دروغ هستند [و] بسیار مال حرام می خورند پس اگر نزد تو آمدند، میان آنان داوری کن یا از ایشان روی برتاب و اگر از آنان روی برتابی هرگز زیانی به تو نخواهند رسانید و اگر داوری می کنی پس به عدالت در میانشان حکم کن که خداوند دادگران را دوست دارد.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَأَنكَلِفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (انعام ۱۵۲) و به مال یتیم جز به نحوی که نیکوتر است، نزدیک مشوید تا به حد رشد خود برسد و پیمانانه و ترازو را به عدالت تمام ببیمایید هیچ کس را جز به قدر توانش تکلیف نمی کنیم و چون به داوری یا شهادت سخن گوید، دادگری کنید هر چند در باره خویشاوند شما باشد و به پیمان خدا وفا کنید اینهاست که خدا شما را به آن سفارش کرده است باشد که پند گیرید.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِن تَلَوُوا أَوْ تَعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (نساء ۱۳۵) ای کسانی که ایمان آورده اید پیوسته به عدالت قیام کنید و برای خدا گواهی دهید هر چند به زیان خودتان یا پدر و مادر و خویشاوندان شما باشد اگر یکی از دو طرف دعوا توانگر یا نیازمند باشد باز خدا به آن دو از شما سزاوارتر

است پس از پی هوس نروید که در نتیجه از حق عدول کنید و اگر به انحراف گرایید یا اعراض نمایید قطعاً خدا به آنچه انجام می‌دهید آگاه است.

۷- مالیات^۱: مقدار پول و یا مالی است که شهروندان یک کشور طبق قانون و بر حسب توانایی پرداخت آنان، برای تامین مخارج به دولت خود می‌پردازند تا در جهت اداره امور کشور، تامین کالاها، خدمات عمومی و ضروری، تضمین امنیت، دفاع همگانی، عمران و آبادانی مورد استفاده قرار بگیرد. (حسینی، ۱۳۹۴، ص ۸۳).

از جمله آیاتی که به صورت ضمنی، به مولفه مالیات پرداخته، آیات سوره‌های توبه و انفال است: قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ (توبه) با کسانی از اهل کتاب که به خدا و روز بازپسین ایمان نمی‌آورند و آنچه را خدا و فرستاده‌اش حرام گردانیده‌اند حرام نمی‌دارند و متدین به دین حق نمی‌گردند کارزار کنید تا با کمال خواری به دست خود جزیه دهند.

خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (توبه) از اموال آنان صدقه‌ای بگیر تا به وسیله آن پاک و پاکیزه شان سازی و برایشان دعا کن زیرا دعای تو برای آنان آرامشی است و خدا شنوای داناست.

وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ أُمَّتًا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (انفال ۴۱) بدانید که هر چیزی را به غنیمت گرفتید یک پنجم آن برای خدا و پیامبر و برای خویشاوندان او و یتیمان و بینوایان و در راه‌ماندگان است اگر به خدا و آنچه بر بنده خود در روز جدایی حق از باطل، روزی که آن دو گروه با هم روبرو شدند نازل کردیم ایمان آورده‌اید و خدا بر هر چیزی تواناست.

۸- مسئولیت‌پذیری^۲: مسئولیت‌پذیری به معنای پذیرش و تعهدی درونی از سوی فرد و پاسخگو بودن برای انجام مطلوب تمامی فعالیت‌هایی است که در راستای رسیدن به نتایجی مشخص، به وی سپرده شده است که فرد آن وظیفه یا کار را با دغدغه و کیفیت مناسب به انجام برساند. (سبحانی‌صدر، ۱۳۹۹، ص ۱۸۶).

آیاتی که از آنها می توان این مولفه را برداشت کرد آیات سوره های اسراء، مائده و ذاریات است: وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا (۳۶ اسراء) و چیزی را که بدان علم نداری دنبال مکن زیرا گوش و چشم و قلب همه مورد پرسش واقع خواهند شد.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسِكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (مائده ۱۰۵) ای کسانی که ایمان آورده اید به خودتان بپردازید هر گاه شما هدایت یافتید آن کس که گمراه شده است به شما زبانی نمی رساند. بازگشت همه شما به سوی خداست پس شما را از آنچه انجام می دادید آگاه خواهد کرد.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (ذاریات ۶) ای کسانی که ایمان آورده اید خودتان و کسانتان را از آتشی که سوخت آن مردم و سنگ ها هستند، حفظ کنید. بر آن آتش، فرشتگانی خشن و سختگیر گمارده شده اند. از آنچه خدا به آنان دستور داده سرپیچی نمی کنند و آنچه را که مامورند، انجام می دهند.

۹- قرض الحسنه^۱: وام دادن بدون سود است یعنی مقداری از مال خود را جدا کرده و با احسان و روی خوش و بدون چشم داشت بیشتر از مقدار اولیه، به دیگران دادن است و یکی از دستورات متعالی دین مبین اسلام و یکی از اصل های مهم حوزه اقتصاد اسلامی است که در قرآن و زندگی معصومین (ع) اهمیت زیادی به آن داده و دقیقاً در مقابل ربا قرار دارد. در قرض الحسنه هر گونه زیادی بر قرض موجب ربوی شدن آن می شود. (الهی زاده، ۱۳۹۷، ص ۲۴۷). در قرآن و احادیث معصومین بر اهمیت و ضرورت آن تاکید بسیار شده است و در واقع یکی از اقدامات موثر در تعدیل اقتصادی و کمک به نیازمندان در جامعه اسلامی است.

آیاتی که این موضوع را بیان می کند و می توان از آنها مولفه قرض الحسنه را برداشت کرد آیات سوره های مائده، مزمل و تغابن است: وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (مائده ۱۲) همانا خدا از بنی اسرائیل عهد گرفت و از میان آنها دوازده نفر بزرگ برانگیختیم (که پیشوای هر سبطی باشند) و خدا به بنی اسرائیل گفت که من با شمایم، هر گاه نماز به پا دارید و زکات بدهید و به فرستادگان من ایمان آورید و آنها را گرامی بدارید و یاری کنید و خدا را قرض نیکو دهید، در این صورت گناهان شما را بیامرمز و شما را در بهشتی داخل گردانم که

1 interest -free loan

زیر درختانش نه‌ها جاری است. پس هر کس از شما پس از عهد خدا، کافر شد سخت از راه راست دور افتاده است.

فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا (مزمّل ۲۰) پس در هر حال آنچه میسر و آسان باشد به قرائت قرآن بپردازید و نماز به پا دارید و زکات مالتان به فقیران بدهید و به خدا قرض نیکو دهید (یعنی برای خدا به محتاجان احسان کنید و قرض الحسنه دهید).

إِنْ تَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يَضَاعِفْهُ لَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ (تغابن ۱۷) اگر به خدا (یعنی بندگان محتاج خدا) قرض نیکو دهید خدا برای شما چندین برابر گرداند و هم از گناه شما بگذرد و خدا بر شکر و احسان خلق، نیکو پاداش دهنده است و (بر گناهشان) بسیار بردبار است.

نتیجه گیری

در این پژوهش مفهوم تربیت اقتصادی با توجه به مبانی زیرساختی آن باز تعریف شده است بر این اساس تربیت اقتصادی در حوزه توزیع عبارت است از همه فعالیت‌های آموزشی متناسب با سطح دانش، مهارت و نگرش متربی به منظور توزیع ثروت میان همه افراد جامعه با در نظر گرفتن شریعت الهی که عالمانه، عاقلانه و در چارچوب نظام ارزشی خلافت الهی انسان در راستای آبادانی زمین به منظور رسیدن به کمال و سعادت مطلوب است. یافته‌های پژوهش بیانگر این است که مولفه‌های تربیت اقتصادی در ذیل مفهوم توزیع قابل طبقه‌بندی است. مولفه‌های تربیت اقتصادی در حوزه توزیع مولفه‌های هستند که در آنها به تخصیص تولیدات انجام شده و درآمدهای حاصل از آن توجه می‌شود تا در نهایت موجب برقراری عدالت در جامعه شود. در برنامه‌های طراحی شده برای دستیابی به هدف تربیت اقتصادی در حوزه توزیع یعنی برقراری عدالت به توزیع بهینه درآمد میان همه افراد جامعه باید به این مولفه‌ها توجه شود. مبتنی بر آیات قرآن کریم در زمینه برقراری عدالت، باید با مفاسد اقتصادی، بخل، تحریم، ثروت اندوزی و ... مخالفت کرد. بستر و زمینه تربیت و پرورش جامعه، برای دوری از این موارد را فراهم آورد و در مقابل زمینه رشد مولفه‌های عدالت و انصاف، پرداخت مالیات، مسئولیت‌پذیری مالی، انفاق و بخشش و قرض‌الحسنه را در جامعه گسترش داد و بستر گسترش موارد فوق از طریق آموزش و تربیت متربیان مبتنی بر ادبیات و فرهنگ قرآنی است. با توجه به نتایج این پژوهش که دیدگاه قرآن را در خصوص مباحث اقتصادی در حوزه توزیع و مولفه‌های آن مشخص کرده است لازم است به منظور اجرایی شدن تربیت اقتصادی در بستری جامع و کامل آن در نظام آموزشی، تحقیقات و اقدامات جامع‌تری انجام شود از این رو پیشنهاد می‌گردد:

پژوهش‌هایی در زمینه تبیین اهداف شناختی، نگرشی و مهارتی متناسب با سطح رشد دانش آموزان مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و با توجه به مولفه‌های تربیت اقتصادی تدوین شده، در این پژوهش انجام شود.

پژوهش‌هایی در زمینه تبیین آموزه‌های تربیت اقتصادی مبتنی بر آیات قرآن در حوزه تولید انجام شود.

پژوهش‌هایی در زمینه تبیین آموزه‌های تربیت اقتصادی مبتنی بر آیات قرآن در حوزه مصرف انجام شود.

منابع و مآخذ

- قرآن، ترجمه ابوالفضل بهرام‌پور
- آسائی، فاطمه (۱۳۹۸). بایدها و نبایدهای اقتصادی در قرآن، قم، انتشارات چاپکو.
- احمدی، غلامعلی؛ امام جمعه، سید محمد رضا؛ عزیزاده کنلوئی، لیلا (۱۳۹۴). بررسی میزان توجه به مولفه‌های اقتصادی در محتوای کتب درسی دوره ابتدایی. پژوهش در برنامه ریزی درسی. (۱۲) ۴۹، ۱۹۲-۱۷۹
- الهی‌زاده، محمدحسین (۱۳۹۷). درسنامه تربیت اقتصادی، مشهد، انتشارات موسسه فرهنگی تدبر در قرآن و سیره.
- پیغامی، عادل و تورانی، حیدر (۱۳۹۰). نقش برنامه درسی اقتصاد در برنامه‌تعلیم و تربیت رسمی و عمومی دنیا، ارائه یک برنامه عمل برای یک برنامه درسی مغفول. نوآوری‌های آموزشی (۹) ۳۷، ۳۱-۵۲
- پیغامی، عادل و طغیانی، مهدی (۱۳۹۵). تعلیم و تربیت اقتصادی، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۸). تفسیر تسنیم، قم، نشر اسرا.
- حسینی، زهرا؛ حقیقت، حمیدرضا؛ غلامی، فاطمه؛ اسیری، فاطمه (۱۴۰۰). مقایسه نظام آموزشی کشور ایران با کشورهای دیگر. مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی (۷) ۶۳، ۱۰۰-۷۹
- حسینی، سیدمحمد (۱۳۹۴). درس‌نامه زیرساخت‌های اقتصاد اسلامی، قم، انتشارات موسسه بوستان کتاب.
- حکیمی، محمد (۱۳۹۹). اقتصاد در نهج البلاغه، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی.
- خادم عزیزاده، امیر (۱۳۹۲). تفسیر موضوعی قرآن کریم با رویکرد اقتصادی، قم، انتشارات معارف.
- روح‌اللهی، حجت (۱۳۹۷). تدبر اقتصادی در قرآن، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- سبحانی صدر، حمید (۱۳۹۹). راهبرد اقتصادی پیامبر، قم، انتشارات واژه پرداز اندیشه.
- صنعتی، فاطمه و موسوی‌زاده، زهره (۱۳۹۶). تبیین مولفه‌های تربیت اقتصادی براساس آموزه‌های اسلامی. تربیت اسلامی، ۱۲ (۲۴)، ۹۶-۷۴
- طباطبایی، محمد حسین (۱۳۷۴). تفسیر المیزان، قم، انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طغیانی، مهدی و زاهدی وفا، محمد مهدی (۱۳۹۱). امکان بهره‌گیری از آثار تمدن اسلامی در طراحی و تدوین الگوی اسلامی - ایرانی فرهنگ اقتصادی. معرفت اقتصاد اسلامی. (۳) ۶، ۷۶-۵۵

طهماسب زاده شیخلار، داود، فتاحی مرکید و ایمان زاده، علی (۱۴۰۱). شناسایی مولفه‌های تربیت اقتصادی در قرآن کریم و میزان انعکاس آن در اسناد بالادستی. فصلنامه علمی پژوهشی مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۱(۷)، ۲۱-۴۵

فضلعلی زاده صوفی شهرام، قهرمانی جعفر، علیزاده اقدم، محمدباقر (۱۳۹۸). تحلیل برنامه درسی موجود دوره ابتدایی از منظر تربیت اقتصادی؛ چالش‌ها و موانع. تحقیقات مدیریت آموزشی، ۱۱(۴۲)، ۱۱۴-۱۰۳

قرائتی، محسن (۱۳۹۸). سیمای اقتصاد در قرآن و روایات، تهران، انتشارات موسسه درسهای از قرآن.

موسی زاده، زهره؛ عظیم زاده اردبیلی، فائزه؛ صنعتی، فاطمه (۱۳۹۴). کاربست مؤلفه‌های حوزه توزیع تربیت اقتصادی در آموزش و پرورش مبتنی بر آموزه‌های اسلامی. دو فصلنامه علمی - ترویجی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۳(۵)، ۳۳-۱۷

یوسف‌زاده، پروین؛ یوسف‌زاده، ناهید؛ تاشک، آناهیتا (۲۰۱۸). بررسی اثربخشی آموزش مهارت‌های معنوی (مبتنی بر آموزه‌های قرآن کریم و روایات ائمه (ع)) بر شادکامی و سرمایه روان‌شناختی دانش‌آموزان. فصلنامه علمی پژوهشی مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۲(۳)، ۱۷۰-۱۴۳

Bäuerle, L(2020). Reproduction, deconstruction, imagination On three possible modi operandi of economic education, *Journal of Social Science Education*, 19(3), pp. 22-39.

Fridrich, C(2021). Teaching Economics outside one's own subject area at lower secondary level in Austria – enriching or embarrassing? , *Journal of Social Science Education* 20 (1), 30-64.

Mearman, A., Guizzo, D., & Berger, S. (2018). Is UK economics teaching changing? Evaluating the new subject benchmark statement. *Review of Social Economy*, 76(3), 377-396.

Pendergast, D (2021). The role of home economics education in the 21st century: the Covid-19 pandemic as a disruptor, accelerator, and future shaper, *CEPS Journal* 11 (4), pp 13-32.

Refrigeri, L., & Aleandri, G. (2014). The economics of education as educational science. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 2059-2063.

Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی